

1965-1985 ЖЫЛЛАРДА ҚАРАҚАЛПАҚСТАН КОМСОМОЛ ШӨЛКЕМЛЕРИ ИСКЕРЛИГИНДЕГИ МАШҚАЛАЛАР ҲӘМ ШЕШИМЛЕР

Кеңесбаев Өтебай Жолдасбаевич

Нөкис мамлекетлик техника университети Компьютер илимлари
факультети «Тиллер ҳам гуманитар кафедрасы» ассистент
оқытыўшысы Нөкис қаласы.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15561913>

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 25-May 2025 yil

Ma'qullandi: 28-May 2025 yil

Nashr qilindi: 31-May 2025 yil

KEY WORDS

Ҳаял-қызлар Кеңеси, кәсиплик
аўқамлар «Алтын жағыс»
, комсомол шөлкеми.

ABSTRACT

*Совет ҳәкимияты жыллары жаслар менен ислесиў
мәселесинде шешиўши ис-илажларды әмелге
асырыўда тийкарғы жәмийетлик хәрекетлер
ишинде комсомол шөлкеминиң роли қўшли болған.
Мақалада усы жаслар уйымының искерлигиндеги
жетискенликлер ҳам машқалалар шешими
хаққында сөз етиледи*

Қарақалпақстан тарийхында 1965-1985 жыллар бүгинги күнге шекем қарама-қарсы пикирлерди пайда етпекте. Тарийхшы-алымлар усы дәўирдеги социаллық-экономикалық ҳам мәдений тараўдағы белгили дәрежедеги жетискенликлерди атап отырып, «деген менен усы 20-30 жыл ишинде Қарақалпақстан бурынғы артта қалыўшылығынан үзип-жулқып алға шығып кете алмады. Оның социаллық-экономикалық раўажланыў дәрежеси басқа автономиялы республикалар ҳам Өзбекстанның ўалаятлары менен салыстырғанда бурынғыдай төмен болды» деп көрсетеди [1].

Соның менен қатар усы процесслерде жәмийетлик шөлкемлердиң роли қандай болғанлығы хаққында онша көп айтылмайды. Егер совет дәўиринде жарық көрген илимий мийнетлерди алып қарасақ, жәмийетлик шөлкемлерден тийкарынан комсомол, Ҳаял-қызлар Кеңеси ҳам Кәсиплик аўқамлары көбирек тилге алынады.

Сол жыллары комсомол шөлкемлери өз жумысын 1962-жылы қабыл етилген жаңа Уставы тийкарында жумыс алып барып, партия системасында характерге ийе дүзилисине ийе еди. Партия уйымы комсомол жумысын қадағалап, оның басшыларын сайлаў тиккелей партияның жергиликли ҳам орайдағы басшылары рухсаты менен әмелге асырылатуғын еди. Бул хаққында 1964-жылы Республикалық комсомол шөлкеминиң баслығы етип сайланған С.Қаниязовтың «Алтын жағыс» китабында баян етиледи: «1964-жылы февраль айында мени Өзбекстан ЦК комсомолына шақыртты. Секретары – Абдуллаева Рано Хабибовна. Ол: - «Москваға Орайлық комсомол мектебине оқыўға барсаң, - деди. Мен келисим бердим... Оқыўымыз питиўине он күн қалғанда Нөкистен обкомның екынши секретары Новицкийдиң атынан маған «Нөкиске тез жетиң!» деген телеграмма келди... Мен Нөкиске уштым. Самолеттен түстим де, Новицкийдиң алдына кирдим. Кабинетинде өзи, обкомның шөлкемлестириў бөлиминиң баслығы Лунёв, улыўма бөлимниң баслығы

Галихин, Ўзбекистон ЦК-сы шөлкемлестириў бөлиминиң баслығы Орлов төртеўи отыр екен ... Арадан еки-үш күн өткеннен кейин мени, Алымбайды (Примов), Сабитти (Равелев) хәм «Қуралпа» совхозының бас инженери – төртеўмизди Ташкентке, ЦК комсомолға жиберди. Ол жерде хәр тараў бойынша бизлер менен көреспеген, бизлер менен сөйлесиўлер өткермеген, хәр тәреплеме сын тәрезисине салып өлшемеген, бирде-бир тараў қалмады. Бундай елеўлердиң нәтийжесинде елгезерде тек еки түйир – мен хәм Алымбай Примов қалдық.

Екеўмизди Ўзбекистон Орайлық партия комитетиниң бөлим баслығы Георгий Михайлович Орловтың қабыллаўына жиберди...» [2].

Солай етип, сол гезде комсомол шөлкеминиң басшысын тайынлаў Ташкент хәм Москва арқалы әмелге асырылып, жергиликли хәкимият тийкарғы жумысты идеологиялық шеңберлер тийкарында әмелге асыратуғын еди.

1960-жыллардың ортасында ағзалыққа қабыллаў массалық түрде әмелге асырыла баслады. Себеби комсомол шөлкеминиң искерлигиниң нәтийжелиги биринши гезекте сол қала ямаса райондағы комсомол жаслар санына байланысly болды, сонлықтан хәр бир комсомол шөлкеминиң басшысы жумыстың сапасына емес, комсомолға жасларды тартыў исине тийкарғы итибар қаратты. Мысалы, 1967-жылға келип республикамызда комсомол жаслар саны 65312 адамға жетти, оның ишинде хаял-қызлар 43,2%-ти қурады. Салыстырып қарайтуғын болсақ, 1966-жылы комсомол жаслар саны республикамызда 263 адамға көп болған [3]. Қадағалаўшы совет-партия уйымлары буны жергиликли комсомол шөлкемилериниң жеткиликсиз жумыс алып барып атырғанлығы, жасларды коммунистлик руўхта тәрбиялаў исине немқурайлы қарап атырғанлығынан деп түсиндиреди. Сол тийкар, 1966-жылы комсомол шөлкеминиң областлық комитети Бюросында «Комсомол шөлкеминиң Нөкис қалалық комитетиниң ВЛКСМ қатарына қабыл етиў бойынша қанаатландырарсыз искерлиги хаққында» мәселе додаланып, сол Бюро ағзалары Утарбаев хәм Ситниқаялар комсомол қатарына жасларды таярлаў хәм қабыл етиў исин жетерли алып бармағанлары ушын қатаң ескертиў алады [4].

Бирақ комсомол жаслар қатары азайыўы даўам ете берди: 1967-жылы Қарақалпақстанда 860 комсомолдың бирлемши шөлкемлеринде 60510 ағза болып, олар 1 қалалық хәм 10 районлық комсомол шөлкемлерине бириктирилген еди [5], ал 1985-жылға келип, комсомол шөлкеминиң республикамыз бойлап 190078 ағзасы болған екен [6].

Бирақ жасларды комсомол қатарына тартыў олардың арасында машқала хәм талаптарды шешип бермейтуғын еди. Ең баслы машқала – жаслардың дем алыў орынларының азлығы, ал хәрекет етип турған дем алыў хәм мазмунлы ўақыт өткерий мекемелериниң материаллық-техникалық базасының нашарлығы себеп болды. Мәселен, Нөкис қаласының өзинде жаслар ушын жәмийетлик-спорт шөлкемлери дүзилмеген, балалар хәм жас өспиримлер ушын кинотеатр болмаған. Жаслар өз бос ўақытын өткерий ушын клублар хәм кафелер де болмаған. Балалар китапханасы, мектептен тысқары балалар шөлкемлери (жас натуралистлер клубы, пионерлер хәм оқыўшылар үйи, балалар спорт мектеби, республикалық балалар туристлик-экскурсиялық станциясы) өз имаратларына ийе емес еди, сонлықтан хәр түрли кәрханалар қараслы тар бир-еки бөлмелерде жумыс алып баратуғын еди. Нәтийже де

мектептен тысқары тәлим бериўши шөлкемлерде улыўма оқыўшылардың тек ғана 8%-и бул дегереклерге тартылған [7]. Мектеплерде болса оқыўшылар саны көбейгенликтен сабақлар 2-3 сменада, гейде төрт сменада оқытылатуғын еди, сол себепли мектептен тысқары жумыслар улыўма алып барылмаған.

Екинши мәселе – бул жаслар арасындағы хуқықбузарлық хәм жынаят ислеўдиң алдын алыў еди. Ис-илажлар тийкарынан хәр түрли жыйналыслар өткерий хәм сәўбетлер арқалы әмелге асырылатуғын еди. Мәселен, 1969-жылға Қарақалпақстан комсомол обкомының республика бул бағдарда Ишки ислер министрлиги менен биргеликте алып барылатуғын ис-илажлар жобасына нәзер тасласақ, тийкарынан Нөкис қалалық хәм районларда комсомол активи менен ушырасып, ӨзССР Ишки ислер министрлигиниң 1969-жыл 16-апрельдеги «Ер жетпеген жас өспиримлер арасында қадағалаўсыз қалғанлар хәм жынаятшылықтың алдын алыў бойынша комсомол шөлкемлери хәм Ишки ислер министрлиги менен биргеликте жумыс алып барыўы хаққында»ғы қарарын додалаў, бул бойынша Мойнақ хәм Шымбай комсомол райкомының жумысын тексерий, Нөкис хәм Төрткүл райкомының комсомоллық оперативлик топарлар жумысын қадағалаўын тексерий, комсомоллық оперативлик топарлардың командирлери менен инструктивлик семинар-совещание өткизиў, жаслар арасында хуқықый үгит-насият жумысын жетилистирий бойынша усыныслар ислеп шығыў хәм т.б. усындай жыйналыс, көргизбе, шөлкемлестирий қусаған жумысларды алып барыў режелестирилген [8]. Яғный, хуқықбузарлық хәм девиантлық минез-қулыққа қарсы комсомол шөлкеми оператив хәм әмелий ислер емес, бәлки жоқары совет-партия уйымлары сыяқлы, буйрық бериў хәм хәкимшилик ислерди алып барыўға салынып кеткен еди.

Нәтийжеде 1980-жылға келип жаслар арасындағы хуқықбузарлық хәм жынаятшылық дәрежеси өсип кетти. Хәттеки бул жағдай СССР Ишки ислер министрлиги тәрәпинен айрықша қадағалаўына алынған. ҚҚАССР Ишки ислер министри У.Утемуратовтың баян етиўинше, «Хуқықбузарлыққа қарсы гүрестиң күшейийине қарамастан, автономиялы республикамызда ер жетпеген жаслар арасында хуқықбузарлық жағдайлары өсип кетти, кейинги ўақытлары Тахиаташ қаласында, Амиўдәрья, Бозатау, Кегейли, Ленинабад, Нөкис, Төркүл, Хожели, Шоманай районларында жас өспиримлер арасында жынаятшылық ислеў көбейип тур. Жоқарыда көрсетилген жағдайлар комсомол шөлкемлериниң жумыс алып барыў формалары хәм усыллары дәўир талабынан артта қалып қойғанлығын көрсетеди. Мектеплерде, профтехучилищелер хәм жасаў орынларында олар менен индивидуал ислесиў жүдә төмен. Хуқықбузарлықтың алдын алыў исинде жаслардың бос ўақытын мазмунлы өткерийин шөлкемлестирий үлкен әхмийетке ийе. Ашып айтатуғын болсақ, әмелий жақтан 15 жастан 18 жасқа шекемги жаслардың бос ўақтың өткерийи исин комсомол шөлкеми тәрәпинен шөлкемлестирилиўи жүдә төмен жағдайда» [9].

Комсомол шөлкемлериниң унамлы искерлигиниң көриниси ретинде жаслар хәм жасөспиримлер арасында спорт жарысларын шөлкемлестирий жумысларын атап айтсақ болады. Спорт майданшаларының азлығы хәм спорт инвентарларының жетиспеўшилигине қарамастан республикалық комсомол шөлкемлери өзиниң бирлемши уйымлары менен биргеликте Нөкис хәм районларда ири массалық спорт ойындарын шөлкемлестирген еди. Мәселен, 1960-шы жыллардың екинши ярымында

республикамызда еки рет қызлар арасында Спартакиадасы, қала хәм район орталықларында көше жасөспиримлери арасында футбол бойынша «Былғары топ» турнири өткерилди. Қызлар арасындағы Спартакиада ойынлары үш басқыштан ибарат болып, 1970-жылы оның биринши басқышында 12 мың қыз, олардың ишинде 8 мыңнан асламы жергиликли миллет ўәкиллери еди [10].

Бирақ балаларды хәм жас өспиримлерди дене тәрбиясы хәм спорт пенен шуғылланыў ушын шарт-шараятлар улыўма жоқ еди. 1970-ши жыллары Қарақалпақстанда 4 балалар хәм жас өспиримлер спорт мектеби ислеп, олардың 20 бөлими болған. Тийкарынан спорт мектеплери Нөкис хәм Хожелидеги улыўма орта билим беретугын мектеплердиң базасында жумыс алып барған, яғный, өзлериниң арнаўлы спорт заллары я имараты болмаған. Спорттың 15 түри бойынша 122 топарда 1847 балалар менен 47 тренер шуғылланған [11]. Тийкарынан бокс, волейбол, баскетбол, футбол хәм шахмат спорт түрлери раўажланған еди. Сол жыллары академиялық ескек есиў, фехтование хәм жүзиў бойынша секциялар ашылған еди.

Улыўма алғанда, 1965-1985 жыллары Қарақалпақстан комсомол шөлкеми жаслар арасында бирқатар әмелий жумысларды алып барған. Жаслар менен ислесиў, жаслар арасында хуқықбузарлықтың алдын алыў, саламат турмыс тәрзин кең үгит-нәсиятлаў әмелиятындағы машқалалар хәм шешимлер нәтийжелиги бүгинги күнде де өз әҳмийетин жойытқан жоқ.

Пайдаланылған әдебиятлар хәм дереклер:

1. Қарақалпақстанның жаңа тарийхы. – Нөкис, 2003. 231-б.
2. Қаниязов С. Алтын жағыс. Мемуар. – Нөкис, 2006. 77-82 бб.
3. ҚР ОМА, ф. 549, 1-китап, 1701-ис, 246-б.
4. ҚР ОМА, ф. 549, 1-китап, 1701-ис, 252-б.
5. ҚР ОМА, ф. 549, 1-китап, 1729-ис, 4-б.
6. ҚР ОМА, ф. 549, 1-китап, 4278-ис, 1-2 бб.
7. ҚР ОМА, ф. 549, 1-китап, 1702-ис, 12-б.
8. ҚР ОМА, ф. 549, 1-китап, 2006-ис, 1-3 бб.
9. ҚР ОМА, ф. 549, 1-китап, 3489-ис, 17-20 бб.
10. ҚР ОМА, ф. 549, 1-китап, 2078-ис, 5-б.
11. ҚР ОМА, ф. Р-551, 55-китап, 94-ис, 1-б.